

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ FUNDAMENTAL BASICS OF KNOWLEDGE ECONOMY ESTABLISHMENT

УДК 336.76

DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.48-86>**Стеценко Б.С.**

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Stetsenko Bogdan

SHEI «Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman»

У статті розглядаються засади формування економіки знань на сучасному етапі розвитку людства. Проведено аналіз актуальних поглядів учених на сутність економіки знань та її ключові характеристики. Ідентифіковано місце індивідуума в економіці знань, розкрито особливості виробництва та використання знань. Обґрунтовано авторський підхід до проблем формування економіки знань у країнах із «перехідними» економіками, зокрема в Україні. Виявлено причини, які перешкоджають ефективному використанню знань у розвиток нашої держави, насамперед у стимулюванні інновацій. Розглянуто окремі індикатори розвитку економіки знань у різних країнах. Визначено вплив економіки знань на розвиток фінансових відносин. Встановлено зв'язок між знаннями й інформацією як категоріями економічної науки та фінансовою поведінкою різних економічних агентів (на рівні «фінансові посередники – споживачі фінансових послуг»).
Ключові слова: знання, інформація, економіка знань, індикатори розвитку економіки знань, індивідуум, фінансова поведінка, людський капітал.

В статье рассматриваются основы формирования экономики знаний на совре-

менном этапе развития человечества. Проведен анализ актуальных взглядов ученых на сущность экономики знаний и ее ключевые характеристики. Идентифицировано место человека в экономике знаний, раскрыты особенности производства и использования знаний. Обоснован авторский подход к проблемам формирования экономики знаний в странах с «переходными» экономиками, в частности в Украине. Определены причины, которые мешают эффективному использованию знаний в развитии нашей страны, в первую очередь – в стимулировании инноваций. Рассмотрены отдельные индикаторы развития экономики знаний в различных странах. Определено влияние экономики знаний на развитие финансовых отношений. Установлена связь между знаниями и информацией как категориями экономической науки и финансовым поведением различных экономических агентов (на уровне «финансовые посредники – потребители финансовых услуг»).

Ключевые слова: знания, информация, экономика знаний, индикаторы развития экономики знаний, индивидуум, финансовое поведение, человеческий капитал.

The article deals with the principles of knowledge economy formation at modern stage of human development. The analysis of current views of scientists on the essence of knowledge economy and its key characteristics are analyzed. The place of individual in knowledge economy is further identified, the peculiarities of knowledge production and use are revealed. It is emphasized that the term "knowledge" is inseparable from the carrier of this knowledge, which actually is an individual. In this context, there is a connection between the concepts of "knowledge" and "information", since the necessity for knowledge sharing is in fact a prerequisite for the exchange of information between individuals. Thus, one of the main characteristics of knowledge economy is formed – the pursuit of economic activity through the exchange of knowledge and information. Another important feature of knowledge economy is the formation of fundamentally new sectors of the economy that are gradually pushing aside traditional industries. The author's approach to the problems of knowledge economy formation in the countries with transition economies, in particular in Ukraine, is justified. The reasons that hinder the effective use of knowledge in the development of our country, first of all – in stimulating innovation, have been identified. It is argued that the formation of knowledge economy takes place first and foremost in those countries that stimulate knowledge production and use, research and innovation. Some indicators of knowledge economy development in different countries are considered. Accordingly, it is stated that situation in Ukraine is determined first of all by the wrong orientation of the state economic policy in support of the that dominated the national economy during the period of the collapse of the USSR. The influence of knowledge economy on the development of financial relations is determined. The link between knowledge and information, as categories of economic science, and the financial behavior of various economic agents (among others – at the level of "financial intermediaries – consumers of financial services). It is argued that in knowledge economy, the process of interaction between financial intermediaries and other economic agents is based on the use of an infinite number of information and knowledge flows.

Key words: knowledge, information, knowledge economy, indicators of knowledge economy development, individual, financial behavior, human capital.

Постановка проблеми. З часу здобуття Україною незалежності минуло майже три десятиліття, проте перед нашою державою стоять численні проблеми, які так і не вдалося вирішити за всі ці роки. Основна частина з них лежить в економічній площині – рівень доходів громадян, ступінь розвитку бізнесу є одними із найнижчих у Європі. Економічні диспропорції об'єктивно визначають соціальну напругу в суспільстві, активну трудову міграцію. Все зазначене послаблює позиції України на міжнародній політичній арені, визначає її залежність від ключових держав-лідерів, їхньої політики. У чому криється коріння зазначених проблем? На наш погляд, насамперед вони визначені тим, що державна економічна політика фактично ігнорує виклики та тенденції глобального розвитку, орієнтується на невиправдану підтримку галузей, які фактично були сформовані ще за часів

СРСР. Така ситуація задовольняє виключно провідні фінансово-промислові групи та політиків, що їх любляють, тоді як переважна частина громадян оцінює вектор розвитку України як неправильний. Тоді як весь розвинений світ фактично перебуває на етапі повноцінного використання ефектів економіки знань, наша держава залишається осторонь цих процесів у позиції донора людського та інтелектуального капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаторами знаннєвого напрямку економічної науки є відомі зарубіжні вчені Д. Белл, П. Друкер, Л. Зінгалес, С. Маурер, Ф. Махлуп, Дж. Стігліц, Р. Тіссен, С. Фуллер, Т. Шульц та інші. Становлення економіки знань в Україні досліджувалося Л. Антонюк, В. Гейцем, Е. Лібановою, Д. Лук'яненком, В. Семиноженком, І. Стояненко, Ю. Полунєєвим, Л. Федуловою.

Постановка завдання. Мета статті – окреслити ключові ознаки та характеристики економіки знань та визначити їхній вплив на фінансові відносини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується стрімкими змінами, в основі яких лежить насамперед докорінна трансформація системи факторів, які визначають політичні, економічні та соціальні процеси. Протягом останніх десятиліть беззаперечно сприймається домінанта науки, знань, інтелектуального капіталу, інновацій як рушіїв прогресу. Саме з цим можна пов'язувати той факт, що поняття «економіка знань» та/або «економіка, заснована на знаннях» сприймаються як належне не тільки в науковому середовищі, але і на рівні пересічних громадян. Проте така «звичність» не означає, що всі теоретичні та прагматичні питання у цій царині розв'язані. Так, відкритими залишаються проблеми ідентифікації щодо ролі особистості в економіці знань, щодо можливостей гуманізації економічного розвитку, насамперед у частині деструктивного впливу найбільших транснаціональних корпорацій на різні аспекти цивілізаційного розвитку, щодо подолання «розривів» між країнами тощо.

Беззаперечним вважається факт наукового лідерства Ф. Махлупа у питанні введення в обіг терміна «економіка знань» та ідентифікації його характеристик [1-2]. Підкреслимо, що цей учений вкладав у це поняття чіткий сенс – це сектор (освіта, наука, інформаційна галузь, приладобудування), який починав відігравати визначальну роль у розвиткові економічної системи загалом. Такий підхід до економіки знань (умовно його можна назвати секторальним) зберігся і досі в роботах окремих економістів. Наприклад, вітчизняний науковець В. Іванова вказує на необхідність чіткого розмежування категорій «економіка знань» та «економіка, заснована на знаннях» [3]. Вона аргументує свою позицію тим, що в економіці знань знання є продуктом (фактично це наведений нами вище секторальний підхід), толі як в економіці, заснованій на знаннях, останні є засобом виробництва. Пізніше з'явилися фундаментальні роботи, в яких науковці, аналізуючи посилення ролі науки та знань у постіндустріальному суспільстві, характеризували риси принципово нового типу економічних відносин. Прикладом таких досліджень є, наприклад, теорія «третьої хвилі», виділена Е. Тоффлером [4]. Звідси ж витокі теоретичних концепцій інформаційної економіки, мережевої економіки, цифрової економіки тощо.

Але є і компромісні позиції, в яких знання розглядаються і як безпосередній продукт (результат) економічної діяльності, і як ресурс для неї. Зокрема, наведемо таку позицію щодо економіки знань, яка являє собою «сферу виробництва товарів і послуг як сферу практичної реалізації люд-

ського інтелекту, де домінуючим і пріоритетним ресурсом є знання, котрі стають новою актуальною основою конкурентоспроможної діяльності економічних суб'єктів у сучасному глобальному господарстві» [5]. Таким чином, на думку А. Жарінової, економіка знань поєднує в собі й ознаки окремого сектору, і сферу прикладання знань та інтелектуального капіталу в сучасних економічних відносинах.

Окремі науковці розглядають економіку знань із позиції генези суспільного розвитку. Так, у роботі С. Візіренко стверджується, що це «закономірна й об'єктивно зумовлена, більш висока порівняно з індустріальною фазою (стадією) розвитку суспільства господарююча підсистема, за якої ключовими факторами економічного зростання є посилення впливу наукової та інноваційної діяльності, освіти, наукових та інформаційних технологій» [6]. Які особливості можна виокремити в позиції С. Візіренко? По-перше, як бачимо, економіка знань розглядається як наступна, вища за рівнем порівняно з індустріальним суспільством фаза цивілізаційного розвитку. Зазначений контекст аналізу економіки знань є дискусійним. Очевидно, вона є економікою постіндустріального типу, проте останню слід розглядати як певне поліструктурне, мозаїчне поняття, в якому є місце й економіці знань, і економіці інформаційній, і економіці цифровій. Водночас і в теорії, і тим більше на практиці складно чітко провести різницю між, наприклад, економікою знань та інформаційною економікою. Відповідно, економіку знань можливо і потрібно аналізувати як економіку інформаційну, і навпаки. По-друге, С. Візіренко економіку знань розглядає як господарюючу підсистему з особливими факторами економічного прогресу та зростання. Розгляд економіки знань як «підсистеми» об'єктивно визначає і низку інших питань. Зокрема, що тоді є базисом для такої підсистеми, які інші підсистеми можна виділити?

Окремі вітчизняні фахівці розглядають економіку знань як таку, що створює, розповсюджує і використовує знання для забезпечення свого зростання та конкурентоспроможності [7]. На наш погляд, такий узагальнюючий підхід має право на життя, адже в ньому виділена ключова риса такої економіки – роль знань у економічному зростанні та забезпеченні конкурентоспроможності. Насамкінець наведемо визначення економіки, заснованої на знаннях, фахівців OECD, які вважають, що це економіка, яка безпосередньо базується на виробництві, розподілі і використанні знань та інформації [8].

Аналіз сутнісних характеристик понять «економіка знань» та «економіка, заснована на знаннях» вимагає детального дослідження базових ознак такої категорії, як «знання». Нині у фаховій літературі виділяють такі її параметри (рис. 1).

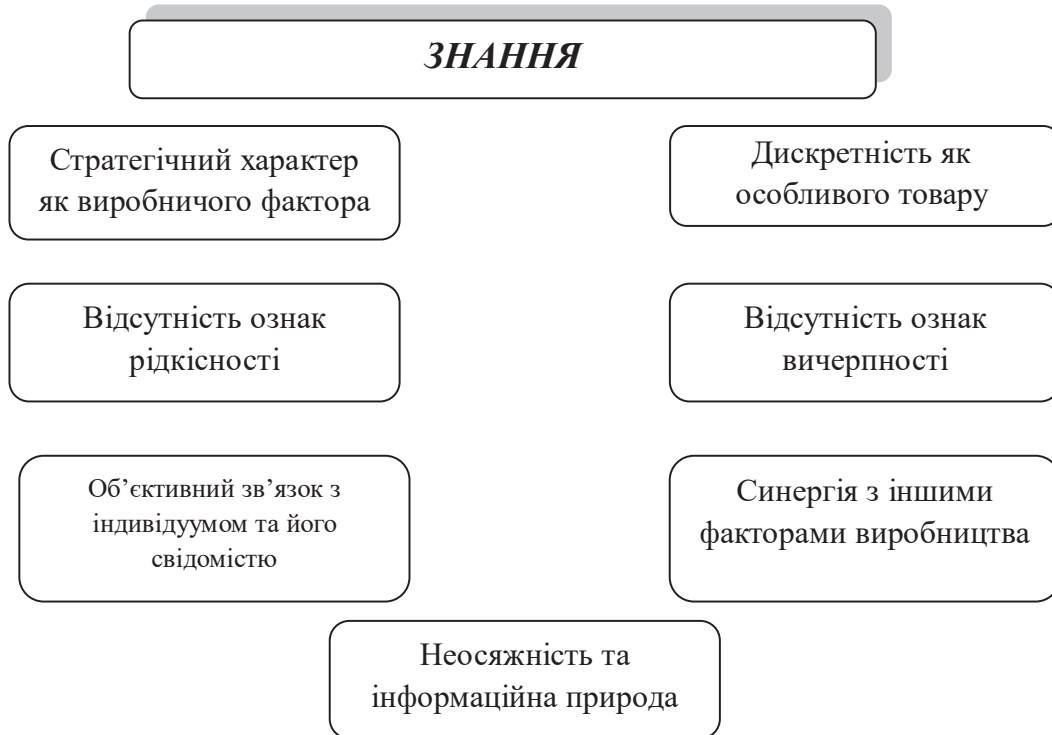


Рис. 1. Основоположні характеристики знання як економічного ресурсу

Джерело: систематизовано автором за [4; 9–11].

Не варто говорити, що наведена на рис. 1 множина характеристик є нескінченною (як і самі знання). Загалом питання про базові характеристики знання як економічного ресурсу залишається нині значною мірою відкритим, як і питання щодо впливу знань на інші виробничі фактори.

Вітчизняні вчені зазначають, що акцент у державній політиці на знаннєвих та наукових чинниках створює можливості забезпечення стійких темпів економічного розвитку, здатність зосереджувати національні зусилля на пріоритетних напрямках і посилювати свою конкурентоспроможність на світових ринках [12]. Водночас у глобальному вимірі є суттєві диспропорції з погляду розвитку науки та освіти, які зумовлюють і різницю в макроекономічній динаміці різних країн [13–14]. Зокрема, протягом багатьох років питома вага витрат на наукові дослідження в Україні коливалася в межах 0,6–1% від ВВП з тенденцією до помірною зниження. Для прикладу, в країнах групи ЄС-28 цей показник становить 1,8–2,0% ВВП з тенденцією до зростання, в США – 2,5–2,8% ВВП, в Японії в окремі періоди – 3,5% ВВП. Це є чи не головним фактором поглиблення економічного відставання нашої держави від країн-лідерів. Тоді як вони докладають максимальних зусиль для стимулювання наукової, а з нею й інноваційної діяльності, Україна вперто на протязі багатьох років спрямовує регуляторні механізми на підтримку так званих «стратегічних» галузей на кшталт металургії, хімічної промисловості, аргументуючи це необхідністю забезпечення

соціальних стандартів. Проте в кінцевому варіанті така політика приводить до незворотних демографічних зрушень. Катастрофічне падіння народжування, масова трудова міграція лише стискають спіраль соціальних катаклізмів, не вирішуючи базових економічних та соціальних проблем.

Також слід звернути увагу на тісний зв'язок між економічною поведінкою індивідуумів в економіці знань та розвитком економічних відносин на всіх рівнях. Особливо значущим є цей взаємозв'язок у фінансовій сфері загалом та на фінансовому ринку зокрема. Це, на наш погляд, пов'язано з таким: по-перше, зі своєрідною економічною та правовою природою фінансових інструментів та фінансових послуг; по-друге, з параметрами процесу обігу фінансових інструментів, в основі якого лежить обмін інформацією та знаннями між учасниками; по-третє, з віртуалізацією фінансових відносин та зростанням технологічних можливостей для її активного впровадження; по-четверте, зі зменшенням до мінімального за усю історію розвитку людської цивілізації рівня бар'єрів для входження індивідуума на фінансовий ринок; по-п'яте, все зазначене вище формує на рівні фінансового ринку середовище, *найбільш сприятливе для отримання додаткових доходів індивідуумами, що володіють специфічними знаннями та інформацією*. Внаслідок цього відбувається і трансформація на рівні самих учасників фінансового ринку – суб'єктна структура поступово видозмінюється, на зміну

класичним фінансовим посередникам приходять інші, діяльність яких заснована на активному запровадженні та використанні факторів знань і інформації.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз фундаментальних основ становлення економіки знань дає можливість зробити такі висновки:

1. Економіка знань є особливою формацією, пов'язаною з постіндустріалізацією, в якій ключовими рушійними силами прогресу та конкурентоспроможності стають знання, наука та інформація.

2. Знання перетворюються на особливий вид економічних ресурсів, який у синергії з іншими факторами виробництва видозмінює кількісні та якісні параметри економічних відносин.

3. Множина ключових ознак знань як виробничого фактора є нескінченною, волатильною, а виробництво та споживання знань – безперервним процесом.

4. Нерівномірний розподіл знань факторів визначає міжкраїнові деформації економічного розвитку. Тільки акцент на знаннях, науці та інноваціях дає можливість подолати «розриви» у рівнях економічного розвитку.

5. Знання, а з ними й інформація, принципово трансформують відносини на рівні фінансового господарства загалом і на фінансовому ринку зокрема. Фінансовий ринок стає середовищем, найбільш сприятливим для перетворення знань у домінуючий фактор отримання додаткової ренти з мінімальними трансакційними витратами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Machlup F. The production and distribution of knowledge in the United States. Princeton, N.J.: Princeton University press. 1962.
2. Machlup F. Knowledge and knowledge production. Series: Knowledge, Its Creation, Distribution, and Economic Significance. Vol. 1. – Princetown, N.J.: Princeton University press. 1980.
3. Іванова В. Економіка, заснована на знаннях, та економіка знань: адекватність використання категорій. Механізм регулювання економіки. 2011. №3. С. 47–54.
4. Toffler A. The Third Wave. L.: Pan Books, 1980.
5. Жарінова А. Економіка знань : зміст та роль інтелекту людини в її формуванні. Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. 2010. №28. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2010_28/Jarinova.pdf (дата звернення 20.12.2019).
6. Візиренко С.В. Генезис поняття «економіка знань». Сталій розвиток економіки. № 2. 2012. С. 44–49.
7. Федулова Л. Концептуальні засади економіки знань. Економічна теорія. 2008. № 2. С. 37–59.
8. Knowledge-based Economy (1996), OECD, Paris, 49 p.
9. Базилевич В. Інтелектуальна власність. К.: Знання, 2006. 431 с.

10. Геєць В. Характер перехідних процесів до економік знань. Економіка України. 2004. № 4. С. 4–14.

11. Коюда В., Костіна О. Знання як інноваційний ресурс економіки знань. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2013. Вип. 1(3). С. 367–374.

12. Антонюк Л.Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : монографія / Антонюк Л.Л., Поручник А.М., Савчук В.С. – К. : КНЕУ, 2003. – 394 с.

13. Статистика. Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення 20.12.2019 р.).

14. Data. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (accessed 20.12.2019).

REFERENCES:

1. Machlup F. (1962) The production and distribution of knowledge in the United States. Princeton, N.J.: Princeton University press.
2. Machlup F. (1980) Knowledge and knowledge production. Series: Knowledge, Its Creation, Distribution, and Economic Significance. Vol. 1. Princetown, N.J.: Princeton University press.
3. Ivanova V. (2011) Ekonomika, zasnovana na znanniakh, ta ekonomika znan: adekvatnist vykorystannia katehorii [A knowledge-based economy and a knowledge economy: the adequacy of the use of categories]. Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky. No. 3, Pp. 47–54.
4. Toffler A. (1980) The Third Wave. L.: Pan Books.
5. Zharinova A. (2010) Ekonomika znan : zmist ta rol intelektu liudyny v yii formuvanni [Economics of knowledge: the content and role of human intelligence in its formation.]. Problemy pidvyshchennia efektyvnosti infrastruktury. Available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2010_28/Jarinova.pdf (accessed 20 December 2019).
6. Vizirenko S. (2012) Henezys poniattia «ekonomika znan» [Genesis of the concept of "knowledge economy"]. Stalyi rozvytok ekonomiky. No. 2, Pp. 44–49.
7. Fedulova L. (2008) Kontseptualni zasady ekonomiky znan [Conceptual principles of knowledge economy]. Ekonomichna teoriia. No 2, Pp. 37–59.
8. OECD (1996), Knowledge-based Economy, Paris.
9. Bazylevych V. (2006) Intelektualna vlasnist [Intellectual Property]. K.: Znannia, 2006, 431 p. (in Ukrainian)
10. Heiets V. (2004) Kharakter perekhidnykh protseviv do ekonomik znan [The nature of transients to knowledge economies]. Ekonomika Ukrainy. No. 4, Pp. 4–14.
11. Koiuda V., Kostina O. (2013) Znannia yak innovatsiyni resurs ekonomiky znan [Knowledge as an innovative resource of the knowledge economy]. Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti. Vol. 1(3), Pp. 367–374.
12. Antoniuk L., Poruchnyk A., Savchuk V. (2003) Innovatsii: teoriia, mekhanizm rozrobky ta komertsializatsii [Innovation: theory, mechanism of development and commercialization]. K. : KNEU. (in Ukrainian)
13. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019), Statystyka [Statistic] Available at: www.ukrstat.gov.ua (accessed 20 December 2019).
14. Eurostat (2019) Data. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (accessed 20 December 2019).